

Dušan LAKOVIĆ, Filip ŠOĆ and Drago PETROVIĆ

Upon the base of archival material, the authors communicated the epidemic of cholera in Montenegro, in 1867 when the father of Duke Nikola Montenegro had died in Cetinje; they also described the year 1890 when the first instruction on cholera was published and contained some notes on the appearance of that disease in Montenegro and Serbia. The first instruction of that kind was published in 1886. But the best description was that of cholera from 1911 with many details and comments written by dr Vujačić, as well as on the procedure and treatment of sick people and those died from that dangerous disease.

Vladimir BAZALA

Cesare Zarotti (1610-1670) bio je liječnik u Kopru i mora da je svojedobno bio dobro poznat ili čak znamenit, jer mu padovanski nakladnik i knjižar Frambotti 1642. god., dakle u njegovoj 32. godini života, posvetio svoje ukusno opremljeno izdanje prijevoda Galenova djela ARS MEDICINALIS koje je napisao svojedobno znameniti Niccolò Leonicensi di Lonigo (1428-1524), profesor medicine u Padovi, Bologni i od god. 1464. u Ferrari, gdje je — kako se misli — bio učitelj Theophrastusa Bombastusa von Hohenheim, zvanoga Paracelsus.

Danas Zarottija ne spominje ni najveći liječnički leksikon BIOGRAPHISCHES LEXIKON DER HERVORRAGENDEN AERZTE ALLER ZEITEN UND VÖLKER, osnovan od E. Gurlta i A. Wernicha, a izdan od A. Hirscha, kojega je 2. izdanje od god. 1934. izradila znamenita trojka W. Haberling, F. Hübotter i H. Vierordt. Ne spominje ga ni naša Medicinska enciklopedija Leksikografskoga zavoda u Zagrebu. U Hrvatskoj medicinskoj bibliografiji JAZU, dio I knjige, sv. I: 1470-1875. spominje se samo »kao liječnik u Kopru« i navodi kratki naslov njegova djela, o kojem ću još opširno govoriti, a za koje se kaže da je to »Medicinsko-historijska rasprava o antičkoj medicini prema podacima iz Marcijalovih epigrama«. S obzirom na Frambottijevu posvetu rečenoga izdanja Galenova prijevoda (Padova, 1642) uvrstio sam Zarottija u svoju raspravu MEDICINSKE VEZE IZMEDJU OBIH OBALA JADRANA (Zagreb, 1968) i u sve rasprave koje sam napisao o toj temi na talijanskom jeziku, a nisam propustio da mu u posljednje vrijeme ne posvetim i više pozornosti. Jedini naš pisac koji spominje Zarottija, čini mi se, jest splitski liječnik i polihistor Julije Bajamonti (1756-1818). Ali, to je ujedno sve što o njemu znamo.

Zamislilo je napisati 4 knjige komentara traktatima o medicini koji se nalaze u epigramima Marka Valerija Marcijala, ali je od tih knjiga god. 1657. izašla tiskom u Veneciji samo prva knjiga. Pa i ta je danas malo poznata, a i teško se nalazi. Zagrebačka sveučilišna i narodna knjižnica

je nema bolje reći do nedavna nije imala ništa od Zarottija. Koliko znam, jedan se primjerak te knjige nalazi u Sveučilišnoj knjižnici u Beču, jedan u Knjižnici sv. Marka u Veneciji, a jedan u British museumu.

Kao član Royal Society of Medicine u Londonu lakoćom sam nabavio mikrofilm knjige iz British museuma (Sign. 333 f. 10), iz kojega sam dao napraviti fotokopiju. Mikrofilm sam zatim poklonio Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Knjiga nosi naslov:

M. VALERII MARTIALIS
EPIGRAMMATVM
Medicinae, aut Philosophiae considerationis enarratio
sive
DE MEDICA MARTIALIS
Tractatione
COMMENTARIVS
CAESARIS ZAROTTI
Iustitopolitani, Philosophi, ac Medici Veneti
OPVS NON TAM PHILOSOPHIAE, ET MEDICINAE
Quam humanioris literaturae studijs insigniter vtile.
Cum triplici Indice, & breuiarijs Capitum.
ILLVSTRISS.^{mo} ET EXCELLENTISS.^{mo} HEROI
IVLIO IVSTINIANO
D. Maroci Procuratori dicatum
VENETIIS, Apud Baba. M. DC. LVII.
Superiorum permissu, et privilegio.

Pretpostavljajući da je Marko Valerije Marcijal dovoljno poznat, spominjem samo toliko da je rođen oko god. 45. u Bilbilisu (danas Bilbao) u keltsko-iberskom dijelu Hispanije, da je živio u Rimu, gdje je drugovao s velikim brojem učenih ljudi, pjesnika i književnika, da je imao pristup u bogate i ugledne rimske obitelji, kao i carski dvor, pogotovo za doba cara Domicijana (81-96), Nerve (96-98), a možda i Trajana (98-117), da se pod stare dane vratio u zavičaj, gdje je umro god. 104. Pisao je epigrame i najveći je epigramatik čitave svjetske književnosti. Sačuvalo se 1555 epigrama u 15 knjiga, pisanih većinom u sarkastičnom obliku, u kojemu se ogleda sva povijest, mitologija i filozofija Orijeanta, Helade i Rima do njegova doba, a napose čitavo tadašnje rimsko društvo. Njegov je stil svjež, blistav, dovoljno zajedljiv da bude zanimljiv, a nije uvredljiv, često je spretan da nekoga ošine, a toliko je otvoren i iskren da već u predgovoru 1. knjige epigrama moli čitatelja, neka se ne ljuti ako naiđe na koju lošu riječ na svoj račun. Svojestveno tadašnjem dobu, on je često opscezan i ne žaca se izricati opscene riječi i misli.

Samo I, II, VIII i XII knjiga imaju predgovor, od kojih je posljednji, posvećen prijatelju Prisku, zanimljiv po tome što je pisan nakon povratka u zavičaj, pa se tuži da mu manjka sve ono što je imao u Rimu, a to su knjižnice, kazalište, igre, zabave, svečanosti, ali izjavljuje da se i tu u provinciji bavi pisanjem epigrama. Provincija je i u Rimskom carstvu bila — provincija, kao što je i danas!

Umjesto predgovora 13. i 14. knjiga imaju stihovani naslov, od kojih je zanimljiv onaj koji kaže čitatelju: »Knjigu možeš završiti gdje god želiš, a naslovi (pojedinih epigrama) su ti napisani da ni epigrame ne moraš čitati, nego samo njihove naslove«. Zaista originalno! Pravi pravcati Marcijal.

Zbog skućenog vremena i prostora ne mogu dati detaljne podatke o Marcijalu, iako sam svjestan da bi to bilo potrebno učiniti.

Velik broj Marcijalovih rečenica misli i sentencija sastavni je dio zbirke poznatih pod nazivom THESAURUS LINGVAE LATINAE (Biago latinskog jezika). U hrvatskoj je književnosti poznata takova zbirka Zvonimira Doroghyja koju je izdala Matica hrvatska u Zagrebu god. 1966. pod uredništvom Vlatka Pavletića i Veljka Gortana. Sadrži nekoliko desetina Marcijalovih iskrica.

Marcijal je utjecao na mnoge kasnije pjesnike epigrama. U hrvatskoj književnosti istaknut je njegov utjecaj na Ivana Česmičkoga (Veljko Gortan: Epigrami Jana Pannoniusa, Ivana Česmičkoga, i pjesnik Marcijal. Živa antika XXI, 2, Skoplje, 1971. str. 573-579).

Kako velik broj Marcijalovih epigrama sadrži podatke o političkim i društvenim prilikama njegova doba, znanstvenici su se mnogo bavili baš tim podacima. U hrvatskoj je književnosti takvo djelo DE MARTIALIS POETAE NATURA MORIBUSQUE, doktorska disertacija Veljka Gortana iz god. 1936. odbranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

U svom djelu DE MEDICA MARTIALIS TRACTATIONE COMMENTARIUS pozabavio se Cezar Zarotti Marcijalovim epigramima sa stanovišta medicine i medicinske filozofije. Metoda kojom se Zarotti služio je ova: On najprije citira jedan Marcijalov epigram, točno navodeći u kojoj se knjizi i pod kojim brojem Marcijalova skupnog izdanja on nalazi. U jednom popisu (katalogu) sâm navodi da u 1. knjizi ispisuje 35 epigrama, i to iz prve četiri knjige Marcijalova sveukupnog djela koje je uzeo u obradu, ali se u tekstu komentara nalazi još skoro dvanut toliko bilo epigrama, bilo izvadaka iz pojedinih epigrama. Oko tih citiranih epigrama ili izvadaka on reda čitav niz svojih »komentara«, pa i oko ovih komentara na marginama označuje točno izvor iz kojega uzima podatke. To je cijela grčka i rimska književnost, medicina, filozofija i razne druge struke i znanosti. Zarotti se pri tome pokazuje kao polihistor. Oko tih epigrama koje je uzeo u obradu navodi sve što je u njima u vezi s medicinom i filozofijom, a iz naslova, kao i iz teksta komentara

vidi se i namjera zašto piše ovu knjigu. On, naime, ne donosi i ne prikazuje, a ni neće da prikazuje neku medicinsku praksu ili filozofski sistem. Zato on niti o Hipokratu, Galenu i ostalim antičkim liječnicima ne govori sa stanovišta medicinske prakse, ne donosi filozofske sisteme, kao što je Lukrecije Kar iznio Epikurov sistem, kao što se u Cicerona nalazi čitava klasična filozofska eklektika, u Seneke stoicizam i etika (DE BENEFICIIS) itd., nego on piše knjigu koja je »naročito korisna za studij humanioris litteraturae«, a to će reći »septem artes liberales«, što je bila osnova svekolikoga tadašnjeg sveučilišnog studija. Nitko nije mogao steći doktorat medicine, prava, pa ni teologije koji nije imao doktorat filozofije ili artistike. Prema tome, to je sjajna i uzorna filozofska propedeutika za medicinare i liječnike, kojoj u našoj književnosti nema ravne, a i u svjetskoj književnosti takova nešto nema u izobilju. Propedeutika se u ono vrijeme još oslanjala na ARS MEDICINALIS ili na komentare Hipokratovih aforizama, ali sustavne filozofske propedeutike nije bilo. Zato je Zarottijevo djelo za nas od najveće važnosti i samo je šteta što je izdana samo prva od četiri namjeravanih knjiga.

Navesti ću nekoliko primjera, za bolje razumijevanje onoga što sam sada rekao.

Već prvi epigram kojim se služi Zarotti je značajan. To je znameniti epigram: Diaulus je bio liječnik, a sada je grobar. To što radi kao grobar, to je radio i kao liječnik! Pravi Marcijal! Zarotti sada o toga epigrama piše nekoliko poglavlja o liječnicima, liječničkoj etici, liječnikovim dužnostima itd, itd.

U jednom epigramu kori rimsku mladež što se ne posvećuje tjelovežbi, što je razumljivo, ako se znade koliku ulogu je gimnastika (od gymnos = gol) igrala u Heladi. Mladiće koji se bave veslanjem kori što plove samo mirnim vodama i pri tom samo »u taktu moče vesla«, a ne veslaju svom snagom. Taj primjer omogućuje mi da upozorim na to kako je teško čitati Marcijala. Epigram svršava izrekom: »Mislim da vi niste mornari, nego Argonauti«. Kako je poznato, Argonauti su bili znameniti mornari (moreplovci) koji su išli ugrabiti zlatno runo. U latinskom je to krasna igra riječi: niste mornari (nautas) nego Argonautas. Ali kako to da Marcijal kudi mladež da nisu mornari kakovi bi trebali biti, a daje im časn naslov »Argonauti«. No, Marcijal ni ne misli da ih naslovom počasti, nego se grčka riječ Argonauti sastoji iz dviju riječi: argos = lijen, i nautas = mornari, pa zato Marcijal lako kaže da ovi lijencine nisu valjani mornari nego »lijeni mornari«. Tko ne zna latinski i grčki neće razumjeti finesu ove podvale. I opet — pravi Marcijal!

Na mnogo mjesta Marcijal govori o seksualnim nastranostima u tadašnjem Rimu i kaže da se one očituju u tome što ljudi nastrani u seksualnom životu imaju ružan zadah iz usta. Pri tome daje obilne podatke o lijekovima i drogama za odstranjenje tog zadaha, a ujedno i čitav

pregršt kozmetike i parfimerije svoga doba, kakova se ne nalazi ni izdaleka u drugih pisaca. Ruga se ostarjelim prostitutkama koje se još uvijek uljepšavaju i ostarjelim muškarcima koji mnogo troše novaca da dobiju ono što su u mladosti dobili badava!

Mnogo podataka ima o pokvarenoj hrani i prehrani, te liječenju toga zla.

Ruga se skorojevićima koji se kicoše i nose okovratnike, a taj običaj su uveli i pjesnici koji čitaju javno svoja djela, pa kaže da bi bilo najbolje kad bi okovratnike nosili slušači, jer bi u slučaju da je pjesnik loš mogli okovratnik staviti preko uha. A jedan takav skorojević bi bolje učinio kad bi okovratnik stavio na glavu, jer je ionako ćelav. Ćelavost je bila vrlo poznata pojava u Rimu (poznato je da je Cezar bio ćelav već kao vrlo mlad).

Zanimljiva je i primjedba da je zrak u Tiburu (danas Tivoli) bolji nego u Rimu, pa je dobro ići onamo na oporavak, ali Marcijal kaže da ne stoji to da u hramu Herkulovu sve postaje bjelje, pa je zato lijepa Likorida (oslobođenica senatora Volumnija Eutrapela, ljubovca triumvira Antonija i pjesnika Gala — kako je poznato) otišla tamo da joj lice i njezini biseri pobijele, jer se je, evo Likorida vratila isto tako tamnoputa kao što je bila (kad je došla u Rim kao robinja iz južnih krajeva).

I nekoliko bolesti Marcijal je vrlo lijepo opisao, tako: malariju, podagru, te rak na licu, a ironizira proždrljivce koji bez potrebe pretovare želudac, imaju tvrdu stolicu i još mnogo drugih muka i bolesti.

Zarotti je sve te i takve epigrame lijepo pokupio i posvetio im svoje komentare s mnogo pozornosti i brige, tumači ih opširno i znalčki, pozivajući se na sve dotadašnje autoritete, liječnike, prirodoslovce, narodne liječnike i uopće značajne ličnosti sveukupne antičke kulture. U svojim komentarima poziva se, posve razumljivo, u prvom redu na medicinske pisce i prirodoslovce, kao što su Hipokrat, Galen, oba Aleksandra, onaj iz Trallesa i onaj iz Afrodizije, pa enciklopedist Aulo Kornelije Celzo i isto tako enciklopedist Gaj Plinije Sekundo stariji. Ali, Zarotti se ne služi ovim medicinskim i prirodoslovnim korifejima samo zbog njihovih medicinskih i prirodoslovnih misli, nego u njih nalazi i obilje filozofskih misli kojima su ispunili svoja klasična medicinska djela. U tom pogledu Zarotti se pokazuje kao izvrstan poznavalac povijesti medicine, a stoji i na stanovištu da nije moguće postati i biti dobar liječnik tko ne pozna povijest medicine.

Posve je razumljivo da izlažući medicinsko-filozofske misli starih autora iskorišćuje i sve podatke koje u tom smislu nalazi u antičkih filozofa i pri tome pokazuje izvrsno poznavanje povijesti klasične filozofije. Kao što se na svakoj stranici pokazuje kao izvrstan poznavalac povijesti medicine klasika, tako se pokazuje i kao odličan poznavalac

klasične povijesti filozofije, kulture i znanosti. S odličnom erudicijom navodi filozofe koji su izjavljivali misli o medicini, kao što su Platon, kako to kaže i Diogenes Laertius u VITA PLATONIS, a najviše se medicine nalazi u Timeusu i drugim »božanskim dijalozima« (kako ih Zarotti naziva). Dakako da obilje medicine i medicini potrebna prirodoslovlja nalazi u Aristotela, bez kojega se zaista ne može ni zamisliti razvoj medicine. Ali s pravom nalazi mnoge zasluge za medicinsko mišljenje u Empedokla iz Agrigenta, očito zbog njegove nauke o četiri primarna elementa iz kojih je sazdan naš svijet koje je Hipokratov nasljednik i zet Polib pretvorio u 4 kardinalna soka u tijelu. Osim toga spominje Pitagoru, Alkmeiona iz Krotona i mnoge druge. Zarotti spominje i zasluge za medicinu, napose za primaljstvo Atenjanke Agnodike koja je, prema priči Julija Higina, oslobođenika Augustova, presvučena u muškarca naučila primaljstvo i bila prva primalja u Ateni. Od atenskih liječnika iz zavisti optužena, bila je na Aeropagu pred sudom, ali je na molbu uglednih Atenjanki — kojima je sa uspjehom pomogla u porođaju — oslobođena, a ujedno je tom prilikom ukinut zakon kojim se ženama zabranjivao lječidbeni zanat. Dakako da Zarotti, kratko spominjući ovaj događaj, nije mogao pretpostaviti da će H. Walcker dokazati da ova priča nije osnovana na činjenicama, nego spada u čiste legende (Kleine Schriften, III, 195).

Kao odličan poznavalac povijesti filozofije, znanosti i kulture, Zarotti se pokazuje i kada govori o mišljenju svojih suvremenika. U marginalijama naznačuje da je crpio pojedine misli od Renata Descartesa (1596-1650) i Jakoba de Backa iz Rotterdama (1594-1668), kojega se misli ne slažu s Descartesovima, kako to i Zarotti navodi. Citira se Petrus Gasendi (1592-1655), kao i oba Scaligera, Julius Caesar (1484-1556) i Josephus Justus (1540-1609), profesor lijepih znanosti, znameniti filolog, poznat po svojim komentarima ili bolje reći kritikama misli antičkih klasičnih pisaca. Zarotti znade i za Ambrosiusa Rhodiusa (1605-1696), pisca djela DISPUTATIONES SUPRA IDEAM PHILOSOPHIAE PETRI SEVERINI (Peter Sorensen), izašloga god. 1643. u Kopenhagenu. Isto tako se spominje Lodovicus Septalius (Settala) (1552-1633) i drugi.

U istom smislu Zarottiju služi Girolamo Fracastoro (1478-1553), Amatus Lusitanus (1511-1561), Daniel Sennert (1572-1637), Guillaume Rondelet (1507-1566), Jean Bapatiste van Helmont (1577-1644), kao i oba Bartholina, Caspar (1585-1638) i Thomas (1616-1680).

Da je osnovu za spoznajnu teoriju našao u Francisa Backona Verulamskoga (1561-1626) i da se pokazuje pristašom najnovijih naprednih misli u filozofiji i medicini, ne treba posebno isticati. Od svih tih pisaca i mislilaca služi se vješto sad jednim, a sad drugim, kako mu treba, kako bi upotpunio svoje »komentare« medicinae aut philosophiae, neobično korisne za nastavu i nauku »humaniora« (sc. studia), septem artes liberales, kojima posvećuje svoje djelo.

Često se poziva na Mercurialis. To je Geronimo Mercurialis (1562-1606), poznati liječnik, filolog i filozof, koji je proučio staroklasične liječnike

i komentirao njihove medicinske i filozofske misli. To, dakako, nije čudo, ako se znade da je taj učeni liječnik i profesor medicine na raznim sveučilištima, među obiljem medicinskih djela napisao i djelo DE DECORATIONE, ACCEDIT NON SOLUM MEDICIS ET PHILOSOPHIS VERUM ETIAM OMNIUM DISCIPLINARUM STUDIIS UTILIS — djelo koje ima sličnu svrhu i cilj kao i Zarottijevo.

Možda baš na ovom mjestu treba požaliti da nije izdana čitava zbirka od 4 knjige Zarottijevih komentara, jer bi ovi mnogi drugi pisci bili još više spomenuti i njihove misli još jače izražene, a našlo bi se i drugih pisaca i novijih misli.

Uz to ne mogu a da ne istaknem još jednu, i to veliku Zarottijevu zaslugu. On je kao rijetko tko, pogotovo od liječnika i medicinskih pisaca, ukazao na to kolika je vrijednost za studenta medicine i zatim za liječnika upoznavanje klasičnih pisaca, književnika i pjesnika. On na to ukazuje na nebrojeno mnogo mjesta, iz kojih se vidi kako je uvjeren — poput osnivača nauke o »septem artes liberales« koja je sadržavala i muziku, tj. sve ono što je u vezi s muzama — u vrijednost poznavanja lijepe književnosti, naročito klasične. Zato on o Prooemiumu svoga djela (str. 15, posljednja 6 retka i 1. redak na str. 16) iznosi ovu veliku misao koju donosim u originalu: Poetarum agmen ducat Homerus suus medica loca tot extant, ut de illis iustam edere tractationem coactus fuerit Pergamenus noster, Trailliano teste lilcet alij de Alexandro Aphrodisiensi id affirmet. Graecum Homerum Latinus excipiat, Virgilius, inquam, professione medicus, ut in ipsius vita scribit Donatus. Poetarum antesignandos alij subsequantur, quorum medica loca in hoc opere enarrata reperies Graeci Hesiodus, Apollonius, Nicander, Theocritus: Latini Horatius, Ovidius, Propertius, Persius, Iuvenalis, Silius, Stadius; unusgue instar omnium hic, cuius medicinam illustramus argutissimus epigrammatum scriptor«. Ovu misao donosim u originalu, jer ju je u nešto skraćenom obliku preveo već splitski liječnik Julije Bajamonti i objavio u djelu LIJEČNIK I GLAZBA (II medico e la musica) koje je napisano u obliku pisma nekom navodnom rođaku i objavljeno u »Goirnale enciclopedico d' Italia« (1796, 96-120).

Ostavljaajući po strani — za čudo — prvi dio Zarottijeve prije navedene misli, dobivene po svjedočanstvu značajnoga liječnika i medicinskog pisca 6. stoljeća Aleksandra iz Trallesa (u marginama se citira Biblia istrika dyokaideka, lib. 9, cap. 4) da, naime, već obilje medicinskih (liječničkih) podataka ima u Homera, što su opazili rimski liječnik Klaudije Galen (129-199), rodnom iz Pergamona (zato Pergamenus noster) i Aleksandar iz Afrodizije (značajni peripatetik na kraju 2. i početku 3. stoljeća koji je objavio i medicinsko-filozofska djela, npr.: PERI PYRETON, DE FEBRIBUS i IATRIKA APORÉMATA KAI PHYSIKÁ PROBLÉMATA 2 knjige), — Bajamonti se osvrće na posljednji dio Zarottijeve rečenice pa kaže:

Što se tiče pjesništva, Zarotti, o kojemu ću vam poslije govoriti, dokazuje da se liječnik može vrlo mnogo okoristiti učenjem pjesništva i čitanjem pjesnika, od kojih među Grcima spominje Homera, Hezioda, Apolonija, Nikandra, Teokrita, a među latinskim piscima Vergilija, Horacija, Ovidija, Propercija, Persija, Juvenala, Marcijala, Silija i Stacija...

Pišući o Vergiliju, Zarotti se poziva na Aelia Tib. Fl. Donata, Vergilijeva životopisca koji je, kako znamo, uzeo podatke od Gaja Svetonija Trakvila i naveo da je Vergilije bio »professione medicus«, pa taj podatak Zarotti ponavlja, ali ga ima iz druge ruke. Bajamonti je to opazio, pa zato traži podatke u izvornoga Donata i nalazi ih u jednoj rečenici koja se nalazi u jednom malo poznatom kodeksu da je, naime, Vergilije

... neapolim transiit, ubi cum litteris et Graecis et Latinis vehementissimam operam dedisset, tandem omni cura omnique studio indulsit medicinae et mathematicis, quibus rebus quod ante alios eruditior peritiorque esset se in urbem contulit, satimque magistri stabuli equorum Augusti amicitiam nactus multos variosque morbos incidentes equis curavit...

On to prevodi da se Vergilije svom brigom i svom revnošću odao medicini, kako se čita u njegovom životopisu što se pripisuje Donatu, a među ostalima spominje se njegova liječnička briga za Augustove konje. Bajamonti zaključuje u stilu Marcijala:

Kad bi bog htio da današnji naši liječnici koji nisu pjesnici, tako dobro liječe ljude kao što je Vergilije liječio životinje!

Iako danas ne mislimo da je Vergilije zaista bio liječnik, ipak znamo da je zbog opisa podzemnoga svijeta u ENEIDI i onoga što je napisao u 4. eklogi svojih BUKOLIKA postao neke vrste vrača i čarobnjaka i da su se njegova djela već brzo iza njegove smrti, a pogotovo u srednjem vijeku upotrebljavala za izricanje proročanstava (sortes Vergilianae), kako smo učili već u gimnaziji.

Bajamonti uz to tvrdi da »mora da je i Marcijal bio liječnik, a da bi se uvjerali (o tom) dovoljno je vidjeti djelo spomenutoga Zarottija DE MEDICA MARTIALIS TRACTATIONE (Rasprava o Marcijalovoj medicini)«. Dakačo ni to ne stoji, jer Zarottijevu djelu nije naslov »Marcijalova medicina« niti uopće postoji neki medicinski, praktični sistem po Marcijalu, nego je naslov Zarottijevu djelu »Komentar o Marcijalovim traktatima iz medicine« a samo djelo je medicinsko-filozofska propeutika a ne praktika, što nipošto nije dovoljno da se Marcijala promovira u liječnika, ali ga treba staviti na pravo mjesto unutar medicinsko-filozofske problematike i na tom mjestu najpovoljnije ocijeniti.

Ovom stranputicom krenuo sam da preko Zarottija i njegova neobično značajna i važna djela povežem Marcijala sve do u početak 19. stoljeća.

Moja monografija o Zarottiju i njegovom djelu dovršena je već u proljeće ove godine, ali mora čekati zgodnije izdavačke prilike.

Zaključak

Cesare Zarotti (1610-1677), liječnik u Koprju, danas je malo poznat, iako je u svoje vrijeme bio dobro poznat ili čak znamenit, jer mu je padovanski nakladnik i knjižar Frambotti god. 1642. posvetio svoje izdanje Galenova ARS MEDICINALIS u prijevodu N. Leonicea. Zamislio je napisati 4 knjige komentara traktatima o medicini i medicinskoj filozofiji koji se nalaze u epigramima najvećega epigramatičara svjetske književnosti, Marka Valerija Marcijala, ali je od zamišljena djela izašla god. 1657. u Veneciji samo prva knjiga, pod naslovom M. VALERII MARTIALIS EPIGRAMMATUM, MEDICINAE AUT PHILOSOPHIAE CONSIDERATIONIS ENNARATIO, SIVE DE MEDICA MARTIALIS TRACTATIONE, COMMENTARIUS, sa opširnim predgovorom, uputom čitaocu, posvetom prokuratoru Juliju Justinijanu i komentarima oko 35 epigrama i još dvaput toliko odlomaka koji se bave higijenom, probavom, kozmeikom, općim ponašanjem, a napose spolnim odnosom, kakav je u Rimu njegova doba bio uobičajen. Uza svaki komentar, Zarotti govori o mišljenju liječnika i medicinskih pisaca odnosno filozofa i drugih učenjaka, kao i o mišljenju svojih suvremenika. Zbog tolikoga znanja o medicini i medicinskoj filozofiji koliko ga nalazi u Marcijalovim epigramima, Zarotti i Marcijala ubraja u medicinske pisce.

I po namjeni koju je Zarotti najavio u naslovu svoga djela i po tekstu kako je Zarotti obrađuje, ova je knjiga udžbenik za studente medicine i liječnike iz predmeta »humaniora studia: pa Zarottiju Marcijalove misli služe kao natuknice, oko kojih nadovezuje filozofiju i medicinu antike i svoga doba, potrebnu za izobrazbu u filozofiji (artes liberales) i uvodnu medicinu, na kojima se temeljila sva tadašnja visoka sveučilišna nastava.

Uz to je ukazao na vrijednost koju za medicinu i medicinsku naobrazbu ima upoznavanje klasičnih pisaca.

Zarotti je utjecao na splitskog liječnika, poliglota, polihistora, enciklopedista i glazbenika Julija Bajamontija koji na osnovi nekih Zarottijevih izjava zaključuje da je Marcijal »možda bio liječnik«, kao što na osnovi nekih životopisaca koje spominje Zarotti pretpostavlja da je i Publije Vergilije Maron bio liječnik.

Vladimir BAZALA

Nowadays, Cezar Zarotti (1610-1670), a physician from Kopar, is almost unknown, although he was a well known and eminent person of his time. Printer and bookseller Frambotti from Padova had dedicated his edition of Galen's »ARS MEDICINALIS« translated by N. Leoniceo to Cezar Zarotti. Cezar Zarotti planned to write four books of comments of tractates on medicine and medical philosophy that could be found in epigrams of the most famous epigrammist of the world literature — Marcus Valerius Martialis. In 1657, only the first book appeared in Venice and was entitled with »M. VALERII MARTIALIS EPIGRAMMATUM, MEDICINAE AUT PHILOSOPHIAE CONSIDERATIONIS ENNARATIO, SIVE DE MEDICA MARTIALIS TRACTATIONE, COMMENTARIUS«. It had a very detailed introduction, instructions for readers, dedication to procurator Julius Justinian, and comments on about 35 epigrams, and twice as much of fragments of epigrams relating to hygiene, digestion, cosmetics, behaviour in general and sexual relations. Those comments were the usual way of expressing the conceits of many diseases and health problems in Roma of Martialis time. In addition to each comment Zarotti communicated opinions and ideas of classical physicians and medical authors, as well as different opinions of his contemporaries, and classical and modern philosophers and other scientists. On account of his vast knowledge on medicine and medical philosophy, Zarotti considered Martialis a medical writer, and he treated his epigrams with special regard.

According to the aim already mentioned in the name of the book, as well as to the text itself, Zarotti's book was a textbook for medical students and physicians for the subject called »humaniora studia«, for studying philosophy and introductional medicine. So, Zarotti used Martialis' epigrams as outlines and he added to them philosophy and classical medicine necessary for university and highly educational teaching.

In addition, he pointed out the significance of the acquaintance with classical writers of belletristic literature and poets.

Zarotti had a strong influence upon Julije Bajamonti, a physician, polyglot, polyhistor, encyclopaedist and musician from Split. On the base of some Zarotti's statements Julije Bajamonti drew some conclusions that Martialis »perhaps was a physician«, and he also supposed Publius Vergil Maron was a physician, too, on the base of some biographers' texts mentioned by Zarotti.

Branislava PAUNOVSKA — STEVČEVSKA

Zdravlje se može sačuvati samo kad vlada zdrav razum. Sujeverje i zablude su najveći neprijatelji narodu—čovjeku.

Ispitivanja o razobličavanju primene sujeverja, bajaranja i mađijskog lečenja u freskama makedonskih seoskih crkava XIX veka obuhvata širu materiju. Kao etnologu, u ovom kratkom radu moj je zadatak da freske obradim sa etnomedicinskog aspekta i time doprinesem rasvetljavanju i daljem proučavanju ove tehnike.

Pomenute freske pružaju interesantne podatke o lokalnoj tradiciji u vezi s lečenjem bolesti putem primene sujeverja, bajaranja i magije.

Dugogodišnje ropstvo makedonskog naroda svakako je uticalo na stepen razvijenosti zdravstvene zaštite i kulture. Ova neprosvećenost odrazila se na taj način što je u narodu bila ukorenjena tradicija da se zdravlje održava i leči putem nadržilekara-bajalica, magošnica i gatara koji su lečili dejstvom raznih bajaranja, magija, nošenja amajlija, klanjem žrtve »kurbana« i upotrebljavanjem njihove krvi. Dosta je bilo razvijeno i upućivanje bolesnika u cilju ozdravljenja na razna sveta mesta: izvore s natprirodnom moći, obeležena drva, kamenje i grobove. Narod je verovao da bolesti donose natprirodna bića poznata u narodu kao đavoli, samovile, veštice, vampiri i sl.

XIX vek predstavlja važno razdoblje za svestrano uzdizanje i nacionalno buđenje makedonskog naroda. U ovom kontekstu veliki doprinos imali makedonski prosvetitelji, kao što su: Joakim Krčovski, Kiril Pejčinović, Gligor Prličev, Jordan Konstantinov — Dinot, Kuzman Šapkarev i dr. koji na svoj način vode borbu protiv sujeverja, zabluda i nadržilekarstva putem beseda u svojim delima dajući pri tome i odgoarajuća naravoučenija i pravila o čuvanju zdravlja, širenju zdravstvene kulture u narodu.